
С.Н. АБИЕВА

САЛЫҚТЫҚ РЕТТЕУ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЭКОНОМИКАНЫ МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУДЕГІ РӨЛІ

Мемлекеттің экономикаға араласу формасы ретінде – салықтық реттеу – салықтардың ұдайы өндіріс процесіндегі капиталға, яғни меншік қатынастарын қызмет еткенін көрсетеді. Салықтық тәсілдер арқылы (салық ставкаларының, салық түсімдерінің өзгеруі, салық жеңілдіктері, салық салу формасының басқасымен ауыстыру) мемлекет, экономиканың дағдарысты жағдайдан шығаруға және экономикалық жүйенің тұрақтылығына ықпал ететін өнеркәсіптің прогрессивті салаларының дамуына әсер ету мақсатымен, бюджеттің кірісін және шығыс бөлімдерін реттейді.

Салық барлық елдерде олардың қоғамдық-экономикалық құрылысы мен саяси іс-бағытына қарамастан ұлттық мемлекет кірістерінің негізгі көзі – ұлттық табысты қайта бөлудің басты қаржылық құралы, мемлекеттің экономикалық мазмұны нақты түрде көрінеді, ал салықтардың әлеуметтік-экономикалық мәні, олардың түрлері мен рөлі қоғамның экономикалық құрылысымен, мемлекеттің табиғатымен және функцияларымен айқындалады.

Салық салуды ұйымдастыру мемлекеттің өз функцияларын орындау мүмкіндігін қамтамасыз етеді және ол экономиканы салықтық реттеудің қажеттілігі мен міндеттілігін айқындайды. Осыған байланысты, ұтымды түрде құрылған салық салу жүйесі әлеуметтік экономикалық құрылымдардың қоршаған ортаның қолайсыз үрдістерінен тәуелділігін азайтуға мүмкіндік береді. Мәселенің былай қойылуы салық салуды бірінші кезеңдегі мәселелер қатарына қояды және қайта бөлу қатынастарын, жүргізіп отырған реформалардың теориялық және әдістемелік негізделуінде, болып жатқан процестерге сәйкес өзгеруін білдіреді. Бұл мәселе салық базасын қалыптастыру мен салықтарды есептеу, сонымен бірге, салық салу механизмінің құқықтық аспектілерін қамтиды. Біздің ойымызша, бұл мәселе жалпы ұлттық қажеттіліктерге сәйкес, салық салудың ұйымдастыру-экономикалық механизмі арқылы, салық салу жүйесінің құрылымын реттеу негізінде шешілуі тиіс.

Салықтық реттеу салық менеджментінің функционалды элементі ретінде салықтық жоспарлаумен тікелей байланысты. Салықтық реттеу – бұл салық менеджментінің ең үйлесімді элементтерінің бірі.

Басқару теориясына байланысты реттеу жоспарлы тапсырмаларды орындау бойынша бөлшектеп өңдеу тәсілдері мен оларды орындауға бағытталған әсер етуші реттеу іс-әрекеттерін өндіріп алуды білдіреді. Салықтық реттеу – жоспарлау мен бақылау қызметтерінің арасын байланыстыратын тетіктердің бірі. Себебі реттеу әр жүзеге асырып отырған қолда бар ресурстар бойынша қабылдап алынған жоспардың нұсқасын, тәсілдері мен жүзеге асыру уақытын бөлшектеп дәлдеп қана қоймай, сонымен қатар қабылдап алынған жоспарлы тапсырмалардың уақытында орындалуын дұрыс бақылау үшін жеткілікті жоспардың параметрлерін тіркеу мен анықтауды қажет етеді.

Салықтық реттеудің экономикалық мәні, бұл мемлекет пен кәсіпорынның салық саясатының концепцияларын жүзеге асыруды қамтамасыз етуге бағытталған салықтық басқару үдерісінің құрамдас бөлігі. Салық менеджментінің функционалды элементі ретінде салықтық реттеуді салықтардың жалпы реттеу қызметімен шатастыруға болмайды, себебі басқа қызметтермен бірге ол арқылы салықтардың қоғамдық бағыттылығы жүзеге асырылады. Салықтардың функционалдылығының объективтілігі әлеуметтік-экономикалық үдерістердің реттелуіне потенциалды мүмкіншілікті қарастырады.

Сонымен қатар салықтық реттеу – қабылданған салық тапсырмасы мен салық концепциясының шеңберінде ғана қолданысқа ие, адамдардың тәжірибеде салықтық реттеу мүмкіншіліктерін қолданудың субъективті іс-әрекеті болып табылады.

Салықтық реттеудің негізгі мақсаты – туындап отырған қоғамдық, корпоративті және жеке экономикалық мүдделерді теңестіру. Бүгінгі таңда Қазақстанның салық жүйесінде салықтық қарым-қатынас практикасы көрсетіп отырғандай, салықтардың қызметтерінің ішінде фискалды қызметі ғана әрекет етуде, ал реттеушілік қызметі тек теория жүзінде орындалып, практикада оның тәсілдері мүлдем сәйкес келмейді. Мемлекеттік және корпоративті салық менеджменті шеңберіндегі салықтық реттеудің тәсілдері мен формалары әртүрлі. Мемлекеттік салық

менеджментінде салықтық реттеу өз алдына – елдің экономиканы, қаржыны және жалпылай қоғамдық салықтық үдерісті макро деңгейде реттеу.

Сонымен бірге салықтық реттеу салықтық – бюджеттің уақытылы орындалуын қадағалайтын ғылыми тұрғыдан пайымдалуы мен практикалық жағынан оперативті дәлелденген үдерістер жиынтығы. Практикалық жоспар бойынша салықтық реттеу келесідей кезеңдерден тұрады: шешім қабылдау, олардың салықтық әкімшілендіру бойынша бөлшектеп қамтамасыз етуін уақытылы және толық орындалуы (тігінен және көлденең бағыттары бойынша).

Салықтық реттеудің тиімділігі тек қана мемлекет әзірлеген ұзақ мерзімді әлеуметтік-экономикалық бағдарламаға сай және мемлекеттің экономиканы реттеудегі жалпы реттеу жүйесінің макроэкономикалық стратегиясының арқасында ғана толық қамтамасыздандырылады. Мемлекеттік реттеудің барлық экономикалық, қаржылық және салықтық тәсілдері бір-бірімен тығыз байланысты болуы керек, сонда ғана олардың жеке жеткілікті мөлшердегі нәтижелілігінің керекті талаптарының бірі болып саналады.

Корпоративтік салық менеджменті тұрғысынан салықтық реттеу – бұл бюджеттеу мен салықтық жоспарлау параметрлерін түзету, сонымен қатар шаруашылық жүргізу субъектілерінің деңгейінде салық ағымдарын оңтайландыру үдерісі.

Салықтық реттеу тәсілдері өзіне тән салықтарға қатысты қолданылатын жоспарлы және бюджеттік тапсырмалардың мамандануына қарай әр қилы болады. Салықтық реттеу тәсілдері тікелей әсер ету тәсілдері мен қоғамға қажетті шешім қабылдау үшін салық төлеушілерге жанама әсер ету тәсілдерін ұштастыру қажет. Жалпылай алғанда, салықтық реттеудің тәсілдері тікелей салық жүйесінің элементтері мен жеке салық бойынша салық салу, салық жеңілдіктері және де салық үдерістерінің макро-микро деңгейде құрамдас бөліктерімен байланысты болуы қажет.

Қазақстанда салық салудың экономикалық мәні, салықтарды алу үрдісі, сонымен қатар әлеуметтік құбылыс және экономикалық категория ретінде де қарастыруға болады. Салық салу мәселелерінің шешудегі мұндай көзқарастар, ең алдымен салық салу практикасын теориялық негіздеу мүмкіндіктерімен құрылған. Олар әртүрлі мекемелер мен ырықсыздандыру көзқарастар қамтитын неоклассикалық, кейнсиандық және тұрақты даму секілді салық теориясында көрініс тапқан. Салықтар мен салық салу тек бюджеттің кіріс көзі ретінде қалыптасқан. Олар негізінен экономикалық процестерді реттеуде салықтардың жанама рөл атқарады деп қарастырады.

Мемлекет тараптарынан экономикалық процестерді реттеу кез келген қоғамдық жүйенің, соның ішінде қаржыны басқарудың ажырамас элементі болып табылады. Экономиканы мемлекеттік реттеу тәсілдерінің ішінде – салық саясаты ерекше орын алады. Практикада салық саясатындағы байланыстарды өзгерте отырып, тек қана экономикадағы конъюктуралық ауытқуларды жұмсатып қана қоймай, сонымен бірге ұлттық шаруашылықты ұзақ мерзімді тұрақтандыруға ықпал еткенін көрсетіп отыр.

Экономиканы қаржылық реттеу кезінде бұл макроэкономикалық жұмыс істеуінің әрбір нақтылы кезеңінде оның үнемі дамуына әсер ету үшін, сондай-ақ қаржы ресурстарын шебер пайдаланудың күнделікті процесін қамтамасыз ету үшін шаруашылық жүргізуші субъектіге мемлекеттің қаржылық ықпал жасауының нысандары мен әдістерін мақсатты және дәйекті қолдану процесі іске асырылады. Мұндай реттеудің қажеттілігі мемлекет тараптарына қоғамдық өндірістің сипатымен анықталады.

Қаржылық реттеу көмегімен мемлекет халықтың төлем қабілеттілігінің сұранымына, қорланудың қарқынына, тауарлар мен қызметтерді өткізуге, елдер арасындағы тауарлар мен капиталдардың қозғалысына, макроэкономиканың салалық және аумақтық құрылымына ықпал етеді.

Сонымен бірге қаржы тұтқаларының көмегімен мынадай негізгі мәселелер шешіледі:

- материалдық өндіріс сферасында жұмылдырылатын қаржы ресурстарының жалпы деңгейін реттеу;

- өндірістік сферадағы монополиялық қызметті экономикалық шектеу;

- кәсіпорындардың, ұйымдардың сыртқы экономикалық қызметін реттеу және олардың құқықтық және келісімшарт тәртібін қамтамасыз ету;

- кәсіпорындарда, ұйымдарда, фирмаларда өндірісті дамытуды материалдық жағынан ынталандырып отыру;

- кәсіпорындардың, ұйымдардың, фирмалардың ақшалай ресурстарын бөлудің ішкі өндірістік арақатысын реттеу,

- ел, аймақ, сала, кәсіпорын, ұйым, фирма көлемінде инвестициялық процестерді реттеп отыру.

Сөйтіп өндірісті қаржылық реттеу мен ынталандырып отырудың негізінде жалпы алғанда елдің экономикалық дамуының тенденциясына қаржы тұтқаларының көмегімен ықпал жасалады. Дұрыс салық саясатын қолдана отырып, мемлекет елдегі экономикалық жағдайды реттей алады және реттейді. Бірақ бюджетке салықтық түсімдерді көбейту, салық салу арқылы жасауға болмайды, себебі тәжірибеде көрсеткендей, ол салық салу базасының қысқаруына алып келеді. Сондықтан салық салу аясын кеңейту, салық ауыртпашылығын азайту есебінен жүргізу қажет. Салық зерттеулер, жиынтық ауыртпалық негізгі үш салықтың әсерінен: корпоративтік табыс салығы, қосымша құн салығы және акциздердің және жалақыдан алынатын аударымдарды қоса алғанда, бүгінгі таңда 40 – 45%-ды құрап отыр. Егер салықтардың басқа түрлерін ескерсе, онда салық ауыртпашылығы одан да жоғары болады.

Осының нәтижесінде салық төлеушілердің көпшілігі салық төлеуден жалтарынады, әсіресе егер салықтар саласы шекті нормадан асып кетсе, халықаралық тәжірибеде көрсетіп отырғандай, салық жүктемесінің оптималды шегі салық саясатын табыстың 35%-н ауысуы керек.

Салық салу механизмі – кез келген экономикалық жүйенің күрделі бөлігінің бірі болып табылады. Салық салу мемлекеттік реттеудің маңызды тәсілі ретінде орын алып, оның әрекет етуінің тиімділігін әлеуметтік және экономикалық саясаттың жетістіктеріне әкеледі. Кез келген елде мемлекеттік шығындар мен салық салу мәселелеріне өте үлкен көңіл бөлінеді. Нарықты экономикалық елдерде салықтар мемлекеттік және муниципалдық табыстарды қалыптастыруда басты рөл атқарады да, экономиканы басқарудың күшті стимулдық құралы болып келеді, әсіресе олар ғылыми-техникалық прогресті жеделдетуге, инфляцияға қарсы және құрылымдық саясатты жүзеге асыруда белсенді орын алады. Сондықтан да салықтарды төлеу өте қажетті және маңызды іс болып табылады.

Бүкіл өркениетті мемлекеттердегі салықтық реттеу – несие-қаржылық реттеумен бірігіп әрекет еткенде ғана нарықтық экономиканы жүргізудің аса тиімді формасы болып табылады. Ол нарықтық қатынастардың қалыптасуына әсерін тигізіп, мемлекеттің экономикаға тигізетін әсерін реттеп отырады. Сондай-ақ салық қоғам экономикасын тұрақтандырудың және әлеуметтік теңдікті, оған қоса реформалаудың тиімділігін қамтамасыз ететін маңызды элементтері болып келеді. Салықтық реттеу кезінде жеке салалар мен басты буындарға ғана әсері қарастырылмайды, жалпы экономиканың барлық формалары толық қамтылады.

Дүниежүзілік тәжірибеден көріп отырғандай, салықтық реттеулердің мынадай тәсілдері бар:

- Салық түсімдерінің көлемін өзгерту;
- Салық салу әдістерінің немесе формаларының түрлерін ауыстыру;
- Салық ставкаларын саралау;
- Салық жеңілдіктері мен шегермелерін өзгерту (салықтан жартылай немесе толық босатылуы, төлемді кейінге қалдыруы немесе қағазды жоюы және алдыңғы төленген салықтарды қайтару).

Қазақстан Республикасында салықтық реттеу – бұл күрделі мәселе. Мемлекеттілікті күшейту жағынан алғанда, салық заңдары Азаматтық Кодекстен кейінгі орында. Өкінішке орай, салық саясаты көбінесе, бұл процестің негізгі қатысушысы – салық төлеушіге қатысты жүргізілмейді. Бүгінгі таңда енгізілген салық жүйесінің, яғни төлеушінің қызығушылықтарын әлеуметтік қорғау мен заңды құқықтарын қамтамасыз ететін салық жүйесінің әрекеті туралы айту әлі ерте.

Қазақстанның стратегиялық жоспарларының шеңберінде, қазіргі салық жүйесі әлі де салық заңдарының негізгі қалаушы негізгі принциптерді ары қарай жетілдіру мен оның тұрақтылығын қамтамасыз етуді талап етуде. Ол өз кезегінде, жеке кәсіпкерліктің іскерлік белсенділік деңгейін көтеруге мүмкіндік жасайды және мемлекеттің экономикасының тұрақты дамуын қамтамасыз етеді, халық өмірінің жеткілікті деңгейін қалыптастыруға көмектеседі.

Біздің еліміздегі осы мәселелерді шешуде кешендік көзқарас қажет және мұнда маңызды рөл салық салу жүйесіне жүктелген. Біз білетініміздей, салық саясаты – күшті факторлар, яғни мемлекеттің қолындағы экономикаға тікелей әсер етуші құрал, сонымен бірге, мемлекеттің шаруашылық субъектілерімен кері байланыс механизмі. Міне, сондықтан, нақты жағдайға байланысты, оның ішінде экономиканың даму мен ерекшелігіне, елдегі мемлекеттік жағдайы

билік тұрақтылығына қарай, бұл фактор – оның экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етуші құрал болуы немесе оның жоғары тәуекелге бару көзі болып табылады. Соңғы жылдары кәсіпорындардың мемлекеттік бюджеттен өзара қарым-қатынастардан көптеген күрделі өзгерістер болады. Өз сипаты бойынша бұл өзгерістер әртүрлі болғанымен, олар белгілі бір бағынатындығымен ерекшеленіп тұрады.

Заңмен бекітілген негізгі мемлекеттік салықтарға қосымша түрде жергілікті салықтар мен алымдардың енгізілуі жергілікті бюджеттер үшін жергілікті алуан түрлі қажеттіліктері мен табыс түрлерін толығырақ есепке алуға мүмкіндік береді. Бірақ жаңа салық заңы әлі де жаңа жағдайларға толығымен сәйкес келмейді. Оның негізгі кемшіліктері: тым артық тығыздылығы, топтасуы, өндіріс тиімділігін өсіруші, ғылыми-техникалық прогресті тездетуші, жаңа перспективтік технологияларды енгізу немесе халықтың тұрмыстық тауарлардың шығаруды көбейту ынталандырмайтын, әртүрлі салық төлеушілер категорияларына берілетін жеңілдіктердің көп болуы.

Қазіргі заң әлемдік нарыққа қатысты толығымен дерлік жабық, экономикаға шетел инвестицияларын таратуға ынталандырылмайды, әлемдік тәжірибеде көрсетілгендей, салық жүйесі – қатып қалған схема емес, ол ұдайы өндіріс процестеріне, нарыққа бейімделіп әрқашан өзгеріп отырады.

Біздің салықтардың тұрақсыздығы, салық ставкаларының, санының, жеңілдіктерінің және тағы басқа болып өзгеріп отырады, сөзсіз кері әсер етеді, әсіресе нарықтық экономикаға өту кезеңдері, ұлттық санымен қатар шетел инвестицияларына көлденең тұрады. Салық ставкалары мен салық ауыртпалығын азайту, заң актілері мен нұсқаулықтардың қызмет етуін шектеу, салық инспекторы мен салық төлеушіні бірдей деңгейге қою қажеттілігі туралы пікір бәріне ортақ. Салық ставкаларын азайту көлеңкелі бизнеске өз бизнесін заңды негізде жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Қазақстан Республикасында салық салу жүйесінде өз уақытында жүргізілген реформалар мен өзгерістер салық заңдарын бір тәртіпке келтіріп және жүйелеуде маңызды рөл атқарды, елдің бюджетін қалыптастыру мен толықтыруда позитивті әсер етті. Ол өз кезегінде, мемлекеттің белгілі-бір даму кезеңіндегі бірқатар күрделі экономикалық және қаржылық мәселелерді шешуге мүмкіндік береді.

Қазақстан Республикасында салықтық реттеуді жетілдіруді, ең алдымен бюджет жүйесіне түсетін қаржы ресурстарын толығымен түсуін қамтамасыз етуге кедергі жасайтын кемшіліктерді жоюға, салықтар мен алымдардың құрылымын жеңілдетуге (ынталандыруға) бағыттау қажет.

ӘДЕБИЕТ

1. Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы (Салық кодексі) (2011.24.01. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен), 2011 ж.
2. Құлпыбаев С., Ынтықбаева С.Ж., Мельников В.Д. Қаржы: Оқулық.- Алматы: Дәуір, -2011.-784 б.
3. Нұрымов А.А., Шойымбаева С.А. Салық және салық салу. Оқу құралы. – Астана, 2009.

Резюме С.Н. Абиева

Роль государственного регулирования экономики в налоговом регулировании

Речь идет о налоговом регулировании и о его роли государственного регулирования экономики. Также говорится о том, что налоговое регулирование как функциональный элемент налогового менеджмента напрямую связана с налоговым планированием.

Summary S.N. Abiyeva

The role of state regulation of the economy in tax regulation

In this article we are talking about tax regulation and its role of state regulation of the economy. It also says that the tax regulation as a functional element of tax management is directly related to tax planning.